

**Tasavvuf Tarihinde
Nazarî İrfan Geleneği**
Tarih, Teori ve Problemler

Yazar
Güldane Gündüzöz

ISBN: 978-605-2233-05-4

1. Baskı
Mart, 2018 / Ankara
100 Adet

Grafiker®
Yayınları
Yayın No: 270
Web: grafikeryayin.com

**Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt**

Grafiker®
Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6
06520 (Oğuzlar Mahallesi)
Balgat-ANKARA
Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx
Faks : 0 312. 284 37 27
E-mail : grafik@grafiker.com.tr
Web : grafik.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	9
KISALTMALAR.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

Puslu Havada Yürümek

Nazarî İrfan ve Tarihsel Dayanakları

1. Tasavvuf Metafiziği ve Nazarî İrfan: <i>Tanım ve Kavramsal Alan</i>	15
2. Fıkh-ı Bâtından Tasavvuf Metafiziğine Dönüşümün Dinamikleri.....	23
3. Krizden Bir Metodoloji İnşa Etmek: <i>Tasavvuf Metafiziğinin Karakteristiği</i>	38
4. Tasavvuf Metafiziğinin ve Nazarî İrfânın Konusu ve Amacı.....	40
5. Nazarî İrfanda Bilgiyi Denetleyen Temel Kriterler ve Problemler.....	46
6. Metafiziğin İlkeleri ve İrfânî Açıdan Âlemin Özellikleri.....	48
7. Nazarî İrfâna Dair Nazariyelere İlham Veren Düşünceler: <i>Erken Dönem</i>	50
8. Tasavvufun Entelektüel Birikiminin Öncü Şahsiyetleri.....	55
8.1. Ebü'l-Mahfûz Ma'rûf b. Fîrûzân el-Kerhî (ö. 200/815-16 [?]).....	55
8.2. Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857).....	58
8.3. Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]).....	60

8.4. Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922).....	62
8.5. Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö. 380/990).....	64
8.6. Hâce Abdullah el-Herevî (ö. 481/1089).....	65
8.7. Ebü'l-Me'âlî 'Aynülkudât el-Hemedânî (ö.525/1131).....	68
8.8. Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126).....	70
9. Fıkh-ı Bâtın ve Otoriter Bir İlim Var Etmek: <i>İmâm Gazzâlî'nin İhya'sı</i>	71
10. Nazarî İrfânın Derûnî Kökeni: <i>Kayıp Hikmet-i Maşrık'ın Peşinde</i>	75

İKİNCİ BÖLÜM

Ufka Doğru Seyrüsefer

Nazarî İrfan Tarihindeki Üç Temel Gelenek

4	1. Duyular Âleminden Soyutlanmak: <i>Marifetin Keşfliği</i>	85
	2. Sühreverdî'nin Yetiştirdiği Fikrî Ortam.....	94
	3. Sühreverdî'nin Çoklu Referans Ağı ve Nazarî İrfanın Senkretizmi.....	97
	4. Sühreverdî, İşrâkî Gelenek ve Temel Parametreleri.....	105
	5. Sühreverdî'nin Ardından Yürüyenler ve İşrâkî Felsefenin Gücü.....	116
	5.1. İbn Kemmûne (ö. 683/1284).....	117
	5.2. Şemseddîn Şehrezûrî (ö. 687/1288).....	119
	5.3. Kutbeddîn eş-Şirâzî (ö. 710/1311).....	123
	5.4. Celâleddîn ed-Devvânî (ö. 908/1502).....	125
	6. Molla Sadrâ ve Çevresine Genel Bir Bakış.....	128
	7. Sadrâ Okulu ve Temel Parametreleri.....	131
	8. Varlığın Ontolojik Hiyerarşisi ve Teşhîk Teorisi.....	137
	9. Sebeplilik ve Vucûdu'r-Râbit li'l-Ma'lûl Teorisi.....	142
	10. İbnü'l-Arabî, Ekberî Gelenek ve Temel Parametreleri.....	147
	11. İbnü'l-Arabî'nin Mirası.....	152

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Nazarî İrfanın Temel Kavramları

1. Kenz-i Mahfî'den Varoluşa İlâhi Aşk: <i>Mişkât Ayetinin Ontolojisi</i>	157
2. İbn Sînâ'nın Ontolojik Yorumlarının İlhamı	158
3. Gazzâlî'nin Âlem Tasavvuru: <i>Determinizme Karşı Vesilecilik</i>	165
4. Doktriner Tasavvufun Mimarı İbnü'l-Arabî: <i>Varlığın Birliği</i>	177
5. İlâhî İsim Teorisi ve Varlık Âlemi	179
6. Allah'ın İlmindeki Ebedî Özler: <i>A 'yân-ı Sâbite</i>	182
7. İlâhî İsimler ve Ulûhiyet Kavramı	185
8. Varlığın Oluşumunda Hazerât/Âlemler ve Taayyünler	186
8.1. Gizli Hazine-Lâ Ta'ayyün Mertebesi: <i>Âlemü'l-Lâhût</i>	198
8.2. Tüm Hakikatlerin, Özünde Saklı Olduğu Makam: <i>İlk Ta'ayyün-Âlemü'l-Ceberût</i>	193
8.3. Epistemolojik Ayrışma Aşaması: <i>İkinci Ta'ayyün-Âlemü'l-Melekût</i>	197
8.4. Perdelerin İnmesi ya da Kesafete Sahne olan Hazret: Âlem-i Mülk ve Şahâdet	203
8.5. Varlığın Mührü ve Tenezzülâtın Sonu: <i>Âlem-i Nâsût/İnsân-ı Kâmil</i>	204
9. Varoluşun Anahtar Kavramları	210
9.1. Nefes-i Rahmânî	210
9.2. İlâhî Gölge ya da Metafizik Bulut: <i>'Amâ</i>	213
9.3. İlk Sâdır Olan Şey: <i>Tabiat-ı Külliye ya da Heyulâ-i Ülâ</i>	216
10. Genel Varlık Tasavvuru ve Kozmolojik Plan	217
10.1. Levh-i Mahfûz ve Kalem-i A'lâ	218

10.2. Kozmolojinin İlahî Figürü: <i>Arş</i>	221
10.3. Varlığın Tecellî ve Zuhûru: <i>Kürsî</i>	222

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İrfan Atlası

I. Nazarî İrfanın Coğrafi Dağılımı.....	223
A. Nazarî İrfanın Batı Yakası: <i>Endülüs</i>	223
1. Endülüs ve Mağrib Tasavvufunun Teşekkülüne Dair Bazı Mülâhazalar.....	227
2. Endülüs'te Tasavvufun Zihinsel Kodları.....	231
3. Endülüs'ten Maşrık'a Ledünnî Seyrüseferin Dinamizmi.....	238
4. Mutlak Vahdet-i Vücûd Olgusunun Vaat Ettiği Teosofi ve Farklı Tepkiler.....	246
5. Sünnî Paradigmada Felsefî Tasavvufun İmkânı: <i>Gazzâlî ve Ebû Medyen</i>	257
6. Endülüs'te Gazzâlî'ye Muhalefetin Psikolojik ve Sosyolojik Temelleri.....	259
7. İbn Tûmert'in Senkretik İdeolojisi ve Mehdicilik Akımı.....	267
8. Endülüs'te Tasavvufun Altın Çağının Üç Tanığı ve Doksografik Tasnif Denemeleri.....	269
8.1. İbn Seb'in'in İrfân Geleneğine Ağır Eleştirileri.....	270
8.2. Endülüslü İki Entelektüel ve Tasavvufa Dair Değerlendirmeleri.....	275
B. Nazarî İrfanın Güney Yakası: <i>Yemen</i>	282
1. Ortaçağ'da Yemen.....	282
2. İbnül-Arabî'nin Yemen Bağlantısı: <i>Köklerin Kucak Açışı</i>	286
3. Yemen'de Tasavvufî Hareketin Serencamı.....	288
4. Hicrî Yedinci Yüzyıl: <i>Derin Tasavvufî Etkiler</i>	289

4.1. Ebü'l-Gays Sa'd b. Cemîl (ö. 651/1253) ve Diğerleri.....	290
4.2. Ahmed b. Ulvân (ö. 660/1262) ve Ebü'l-Hattâb Ömer (ö. 688/1289).....	291
4.3. el-Makdisî ve İbnü'l-Bâne.....	292
4.4. Radiyüddîn el-Yahyâvî (ö. 708/1310).....	292
5. Sekizinci-Dokuzuncu Yüzyıl-İkinci Dönem:	
<i>el-Cebertî ve Öğrencilerinin Sahneye Çıkışı</i>	293
5.1. Ahmed el-Mua'ybidî (ö. 815/1412).....	295
5.2. Abdullah b. Ömer el-Müsin.....	296
5.3. Şeyh Kutbüddîn Bâ Müzâhim.....	297
5.4. Şeyh Abdüllâtîf el-Vâsîfî.....	297
5.5. Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414).....	297
5.6. Kadı İbnü'r-Reddâd (ö. 821/1418).....	302
5.7. Muhammed el-Mezcâcî (ö. 829/1426).....	303
5.8. Abdülkerîm el-Cîlî (ö. 832/1428).....	304
5.9. el-Kirmânî (ö. 841/1437).....	305
C. Şîî İrfânı ve Ayrılan Yollar.....	306
1. İran'daki Tasavvufa Tarihsel Bir Bakış.....	306
2. İran'daki Tasavvuf Metafiziğinin Oluşumun Tarihsel Kökeni Üzerine.....	312
3. Farklı Projelerle Şîî Düşüncenin İrfân ile Buluşması.....	315
3.1. Seyyid Bahâüddîn Haydar el-Âmulî.....	316
3.2. İbnü'l-Arabî ve Konevî Geleneği.....	318
3.3. Sühreverdi ve Molla Sadrâ Geleneği.....	320
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	325
KAYNAKLAR	331

ÖN SÖZ

Tasavvuf Tarihinde Nazarî İrfan Geleneği: Tarih, Teori ve Problemler adını taşıyan bu kitap, tasavvuf metafiziğini konu edinmiş bir çalışmadır. Bu çerçevede doktriner tasavvuf, felsefî tasavvuf, teosofik tasavvuf gibi farklı adlandırmalarla ele alınmak istenen bu düşünce alanı, entelektüel ve teorik bir birikimi kendisine malzeme olarak belirlemesi bakımından entelektüel sufizm ve tasavvuf teorisi olarak da değerlendirilmektedir. Kavram daha alt bilgi katmanlarına işaret etmek üzere hikmet-i maşrikiyye kavramı ile de ilgili görünmektedir.

9

Tasavvuf metafiziğinin konu edildiği bu çalışmada nazarî irfân (theological gnosis) terkininin ad yapıldığı ifade edilmiştir. Fakat burada irfân kavramının bazı tarihsel kullanımlar ve mezhebî mülâhazaların dışarıda tutulması suretiyle tasavvufun kendi dinamikleri içinde değerlendirildiğini söylemek isteriz. Bu itibarla, marifet kavramı ile de etimolojik bağı olan, bu kavramın, belli mezhebî kaygıların tahakkümüne terk edilemeyecek kadar muhkem bir kavram alanına oturmuş olduğunu ifade etmek yerinde olur.

Bu doğrultuda bu kitapta nazarî irfân kavramı, Ekberîliğin yanında İshrâkîliği ve Molla Sadrâ düşüncesini içine alacak şekilde tasavvuf metafiziği karşılığında kullanılmıştır. Böylece bu kavramın köşe taşlarını başta Hücvârî, Kuşeyrî, Herevî, Gazzâlî, Necmeddîn Kübrâ, İbnü'l-Arabî ve Konevî olmak üzere Sünnî muhitin derûnî kavrayışına dâhil olan sûfiler oluşturmaktadır. Giderek bu tasavvufî

metafizik daire, Sühreverdî, Şemseddîn Şehrezûrî, Mîr Dâmâd, Molla Sadrâ ve Feyz-i Kâşânî ile genişlemektedir.

Tasavvuf metafiziğinin bir ilim olarak değerlendirilmesi ilâhî isimlerin bu ilmin müfredatı kapsamına sokulması suretiyle mümkün olmuştur. İbnü'l-Arabî ve Konevî, İbn Kasî'nin ilâhî isim teorisini geliştirerek bunun üzerine bir ontoloji kurmuşlardır. Bu noktada karşılaşılabilecek en önemli kavramlardan biri ise a'yân-ı sâbitedir. Bu husus hem bilgi hem de varlık problemini gündeme getirmekte, hakikat, mahiyet, cevher, araz gibi pek çok diğer hususun incelenmesini gerekli kılmaktadır. Öte yandan böylece, bütüncül bir âlem tasavvurunun izini sürmek gerekmektedir.

Gazzâlî'nin tasavvufa dair pojesi ahlâk temeline dayalı epistemolojik bir paradigma inşası olarak tanımlanabileceken, Konevî ontolojik bir paradigma inşa etmekte ve tasavvuf metafiziğine farklı bir ufuk vaat etmektedir. "Hakikat-ı Muhammediyye" kavramı ise bu metafiziği derinleştirmektedir.

Muhtelif teorilerin ele alındığı bu kitap dört temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde nazarî irfânın tarihsel dayanakları sorgulanmaktadır. İkinci bölümde nazarî irfân ve tasavvuf metafiziğinin, Sühreverdî, İbnü'l-Arabî ve Molla Sadrâ bağlamında üç temel damarı inceleme konusu yapılmaktadır. Üçüncü bölümde ilâhî aşk, Kenz-i Mahfî, a'yân-ı sâbite, varlığın oluşumunda âlemler ve hazerât, varoluşun anahtar kavramlarından Nefes-i Rahmânî, Amâ', Kalem-i A'lâ, Arş ve Kürsî gibi kavramlar incelenmektedir. Dördüncü bölümde ise nazarî irfânın batı yakası olarak andığımız Endülüs tasavvufu, bilahare nazarî irfânın güney yakası Yemen ve bu coğrafyada İbnü'l-Arabî düşüncesinin yayılmasına önayak olmuş sûfîler incelenmiş ve bu bölümde nihayet Şîî İrfânı ve Ayrılan Yollar başlığı altında ele alınmıştır.

Endülüs, Maşrık ile olan farklı bir kökensel bağı, içinde barındırmaktadır. Gerçekte burası İslâm düşüncesinde pek çok fikrin erken dönemde mayalandığı bir yerdir. Yemen, tasavvufî hayat konusunda bize, fazlaca bilmediğimiz bir kapı aralamaktadır. İbnü'l-Arabî'nin soluğunu Endülüs'te, Şam'da, Kâsiyûn dağının eteklerinde, Anadolu'da ve Mekke'de hissettiğimiz gibi Belkıs'ın ve Süleyman Peygamber'in esrarengiz ülkesinde de hissederiz. İlâhî varlığa doğru kanat çırpın Zümrüd-ü Ankâ artık orada Hüdhdüd'dür. İran ise Horasan ve Maveraünnehir ile beraber bambaşka bir derûnî hayatı, hikmet ve felsefenin kadim geleneklerle buluştuğu bir coğrafyayı bize anlatır. Diğer yandan tasavvufî birikimin imamet nazariyesini temellendirmek için kullanıldığı İran'daki doku, girift ve karmaşıktır. Nazarî irfân'ın teorik yapısına ve tarihî seyri-ne kuşbakışı bakmak üzere çıktığımız seyrüseferde "sürçülisan kuldan, tevfiğ Allah'tan'dır." diyoruz.

Güldane Gündüzöz
Ankara, 2018